



מענים לילדים ונוער עם קשיים נפשיים ורגשיים: מיפוי שירותים וסוגיות מדיניות

הילה רימון-גרינשפן ליטל ברלב

עריכת לשון: סיגל אשכנזי
עיצוב גרפי: אפרת ספיקר

עורכת ראשית: רויטל אביב מתוק

המחקר מומן בסיוע (CBN) The Christian Broadcasting Network

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל

ת"ד 3886 ירושלים 9103702

טלפון: 02-6557400

brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | סיוון תשפ"ג | יוני 2023

רקע

שיעור הילדים והמתבגרים בעולם החווים קשיים נפשיים עומד על 10%-20%. מגפת הקורונה שפרצה בשנת 2020 הביאה לעלייה חדה בשיעור הילדים ובני הנוער החווים מצוקה, דיכאון, חרדות, הפרעות אכילה, התנהגות מסוכנת וקשיים נפשיים אחרים. מלבד המצוקות שצפו ועלו בתקופת משבר הקורונה, צפוי שלמגפת הקורונה תהיה השפעה ארוכת טווח על בריאות הנפש ועל הרווחה הנפשית והרגשית של ילדים ונוער. עוד לפני פרוץ מגפת הקורונה והשפעותיה על בריאות הנפש של ילדים, נוער וצעירים, צפו חוקרים כי בריאות הנפש תהיה אחד מן האתגרים המרכזיים למערכות הבריאות בעולם בשנים הקרובות, ולכך נדרשת היערכות, כלומר נדרשים משאבים וכוח אדם מספק.

יש חשיבות גדולה לטיפול בקשיים נפשיים בשלב מוקדם ככל האפשר כדי למנוע התפתחות של המצוקה או הקושי לכדי מצב נפשי כרוני ומתמשך. בשני העשורים האחרונים הולכת וגוברת ההכרה בישראל גם בחשיבות של השארת הילד או הנער במסגרות הרגילות בחייו במידת האפשר לצד מתן טיפול הולם, הכרה שקיבלה ביטוי הן ברפורמה של משרד הרווחה "עם הפנים לקהילה" שהוחלה בשנת 2004, הן ברפורמה בבריאות הנפש שהוחלה בשנת 2015 (רפורמה זו העבירה את האחריות להספקת שירותי בריאות הנפש במסגרת חוק ביטוח בריאות ממלכתי לקופות החולים). לכן גם גבר הצורך **במתן מענה ובהנגשת הטיפול בקהילה לילדים ונוער**, להבדיל ממסגרות סגרגטיביות (כלומר, מסגרות מופרדות הנותנות טיפול שלא במסגרת הקהילה, למשל אשפוז במחלקה פסיכיאטרית). עם זאת בישראל אין חקיקה המחייבת את המדינה לספק בקהילה (ולא במסגרות מופרדות) שירותי טיפול, תמיכה ושיקום לילדים ונוער עם קשיים נפשיים או מוגבלות נפשית.

ילדים ובני נוער בישראל המתמודדים עם קשיים רגשיים ונפשיים ובני משפחותיהם מקבלים שירותים ממערכת הבריאות, ממערכת הרווחה וממערכת החינוך, בקהילה ובמסגרות חוץ-ביתיות. עם זה שנים רבות סבלה מערכת בריאות הנפש בקהילה מהזנחה וממחסור גדול של שירותים, מהיעדר פיתוח וממחסור תקציבי. הצורך הגובר במענה בקרב אוכלוסיית הילדים ובני הנוער בשל העלייה הניכרת במצוקה במשך השנים ובמיוחד בשנות מגפת הקורונה, וחשיבות הטיפול המוקדם והמניעה, הביאו למשבר במערכת בריאות הנפש בהקשר של כוח אדם וזמינות השירותים, והיא אינה מצליחה לספק מענה הולם לאוכלוסיית הילדים והנוער החווים משבר נפשי או קשיים רגשיים ונפשיים (כמו גם לאוכלוסיית המבוגרים הזקוקים לסיוע או טיפול נפשי), הן מענים בקהילה הן מענים אשפוזיים והן מענים שיקומיים. לכן הוחלט במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל לערוך מיפוי של המענים בתחום בריאות הנפש עבור ילדים ובני נוער החווים קשיים רגשיים ונפשיים ושל סוגיות מדיניות כדי ליצור בסיס לקבלת החלטות ולתכנון מדיניות ושירותים.

מטרות

1. למפות את רצף המענים והשירותים בתחום בריאות הנפש עבור ילדים ובני נוער החווים קשיים רגשיים ונפשיים, החל במענים בקהילה, עבור במענים במסגרות אשפוז וכלה במסגרות פוסט-אשפוז. המיפוי הוא של מענים ושירותים במימון או בפיקוח המדינה
2. לזהות את המענים והשירותים החסרים בקהילה
3. לאתר סוגיות מדיניות העולות מן המיפוי של המענים והשירותים
4. לבחון את השפעת משבר הקורונה על שירותים ומענים אלו

שיטה

איסוף המידע למיפוי התבצע בדרכים האלה:

- א. סקירת מאמרים בכתבי עת אקדמיים
- ב. איתור ספרות אפורה באתרי אינטרנט רשמיים של משרדי ממשלה, בתי חולים, קופות חולים וגופים פרטיים המספקים שירותים לילדים ונוער עם קשיים נפשיים ורגשיים
- ג. ניתוח נתונים מנהליים מפרסומים כגון שנתון בריאות הנפש בישראל, ונתונים שהתקבלו ממשרדי ממשלה וקופות החולים על בסיס חוק חופש המידע
- ד. 35 ראיונות עומק חצי-מובנים עם אנשי מקצוע מתחומי הבריאות, החינוך, הרווחה, ועם נציגי ארגוני מגזר שלישי הנותנים שירותים לילדים ונוער עם קשיים נפשיים ורגשיים

ממצאים

מערכת בריאות הנפש לילדים ונוער בישראל סובלת ממשבר ארוך ומתמשך שהעמיק בעת מגפת הקורונה, ויש הטוענים כי היא נמצאת על סף קריסה. מיפוי השירותים המוצג בדוח זה מצביע על כך שחסרים שירותים חיוניים לילדים ולבני נוער בבריאות הנפש בכל רצף הטיפול: החל במענים בקהילה, עבור באשפוז פסיכיאטרי וכלה בפוסט-אשפוז. המצב נכון לכלל האוכלוסייה, אולם המחסור חמור במיוחד עבור האוכלוסייה בפריפריה הגאוגרפית ובפריפריה החברתית של ישראל. למשל, חסרים גורמי טיפול המתמחים בבריאות הנפש לילדים ונוער באוכלוסייה הערבית ובאוכלוסייה החרדית. נוסף על כך חסרים שירותים ייעודיים לצרכים ייחודיים כגון הפרעות אכילה, פגיעה מינית והתמכרויות. זאת ועוד, בעקבות מגפת הקורונה הייתה עלייה חדה במצוקות ובצרכים הרגשיים והנפשיים בקרב ילדים ובני נוער בישראל (כמו גם בעולם), העומס על כלל שירותי הבריאות, החינוך והרווחה לאוכלוסייה זו גבר מאוד, והמשרדים השונים אינם מצליחים לתת מענה מספיק בכל רצף הטיפול. לפי אנשי המקצוע בתחום, השפעות מגפת הקורונה על מצבם הרגשי והנפשי של ילדים ונוער צפויות להימשך גם בשנים הקרובות, ומצוקת הפונים לשירותי בריאות הנפש בשל היעדר שירותים מספיקים רק תלך ותגדל.

סיכום והמלצות

המשבר במערכת בריאות הנפש לילדים ונוער מצריך **תוכנית לאומית להתמודדות עם הנושא הן בטווח הקצר והמיידית הן בטווח הארוך**, בדומה למדינות אחרות כמו קנדה, אירלנד ואנגליה שבהן כבר הוכר הצורך בתוכנית כזו. הדרך ההולמת ביותר להבטיח אימוץ תוכנית לאומית היא **עיגון הזכאות לשירותים של ילדים ונוער עם קשיים רגשיים ונפשיים בחקיקה ייעודית**, כפי שהיא מפורטת בהצעת החוק בנושא.

ללא השקעת משאבים ותקציבים מספיקים למערכת בהתאם לתוכנית מסודרת ומקיפה המתחשבת בצרכים של אוכלוסיות מגוונות, בהיקף ובפיזור השירותים, יהיו ההשפעות החברתיות מרחיקות לכת. תוכנית לאומית כזו צריכה לכלול את הממשק בין מערכות הבריאות, הרווחה והחינוך ולהשקיע את מרב המאמצים **בהספקת השירותים בקהילה**, בדומה לתוכנית הלאומית הבין-משרדית שתכננו משרדי הבריאות, הרווחה והחינוך בשנת 2022, ובה מענים משלושת המשרדים והתייחסות לאיתור ומניעה, להתערבויות טיפוליות ולשיקום בקהילה או במסגרות פנימייה לאחר אשפוז, כאשר הדגש הושם במענים בקהילה. נכון למועד פרסום דוח זה לא אושרה התוכנית הבין-משרדית.

דברי תודה

ראשית, תודה לעמיתותינו ממכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל: נורית גדג' על סיועה הרב באיסוף נתונים, אריאל גורבט על סיועה הרב באיסוף נתונים ובניתוחם והדר סמואל על הייעוץ והליווי.

תודתנו והערכתנו הרבות נתונות לכל המרואיינות והמרואיינים במחקר. אנשי מקצוע, קובעי מדיניות ונציגי המגזר השלישי שטובתם של ילדים ונוער בישראל החווים קשיים רגשיים ונפשיים נמצאת בראש מעייניהם ובמרכז עשייתם המקצועית.

תוכן עניינים

1	רקע
4	מטרות
4	שיטה
5	ממצאים
	שער 1: אוכלוסיית היעד
	שער 2: מענים של קופות החולים ומשרד הבריאות
11	1. מענים בקהילה
11	1.1 מענים בקהילה המסופקים על ידי קופות החולים ומשרד הבריאות – רקע
12	1.2 פריסת השירותים הקהילתיים של כל קופת חולים
12	1.2.1 קופת חולים 'כללית'
16	1.2.2 קופת חולים 'מכבי'
20	1.2.3 קופת חולים 'מאוחדת'
21	1.2.4 קופת חולים 'לאומית'
23	1.2.5 פריסה ארצית של המרפאות הציבוריות והמרפאות הרב-מקצועיות של קופות החולים הנתנות שירות לילדים ונוער
24	1.3 מרפאות ייעודיות לקבוצות באוכלוסייה, לקבוצת גיל או לצרכים ייחודיים
25	1.3.1 שירות ייעודי לאוכלוסייה הערבית הניתן במרפאות
26	1.3.2 שירות ייעודי לאוכלוסייה החרדית הניתן במרפאות
26	1.3.3 שירות ייעודי לגיל הרך הניתן במרפאות
29	1.3.4 שירות ייעודי להפרעות אכילה הניתן במרפאות
31	1.3.5 מרפאה דחופה לילדים ובני נוער בסיכון לאובדנות – מודל להתערבות מיידית
32	1.4 סוגיות בשירותי בריאות הנפש בקהילה
32	1.4.1 זמני המתנה ארוכים לשירות הניתן במרפאות
33	1.4.2 מענים לא מספקים בפריפריה
33	1.4.3 מחסור בשירותים ייעודיים ומותאמים
34	1.4.4 חוסר במידע ואי-נגישותו לציבור
34	1.4.5 קושי להעריך את היקף השירות הניתן במרפאות
35	1.4.6 סוגיות הייחודיות למרפאות הציבוריות: פריסה גאוגרפית, מחסור בכוח אדם, מיעוט במשאבים לפעילויות נוספות וזמינות השירות
38	2. מרכזי ייעוץ ותמיכה למשפחות מתמודדי נפש

39	3. טיפול יום ואשפוז יום לילדים ולנוער
39	3.1 טיפול יום
41	3.2 אשפוז יום
41	3.3 חממות חינוכיות-טיפוליות של בית החולים זיו בצפת
42	3.4 מרכז גשר של בית החולים שלוותה, כפר סבא
43	4. אשפוז פסיכיאטרי
45	4.1 סוגיות באשפוז פסיכיאטרי
	שער 3: מענים של משרד הרווחה והביטחון החברתי
48	1. מענים בקהילה
48	1.1 מרכזי חוסן קהילתי
48	1.2 מענים לנפגעי ונפגעות תקיפה מינית
48	1.2.1 מרכזי טיפול לילדים ובני נוער נפגעי תקיפה מינית
51	1.2.2 מרכזי הגנה לילדים ובני נוער נפגעי תקיפה מינית ואלימות
53	1.2.3 מרכזי סיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית
56	2. אומנה טיפולית (אומנה פוסט-אשפוזית)
57	3. השמה חוץ-ביתית בפנימייה (פנימיות פוסט-אשפוזיות)
58	3.1 השפעות מגפת הקורונה על הפנימיות
59	3.2 שיתופי פעולה עם משרדי הבריאות והחינוך
	שער 4: מענים של משרד החינוך
61	1. מסגרות חינוך או חינוך מיוחד לילדים ונוער עם קשיים נפשיים ורגשיים
66	2. שירות פסיכולוגי ייעוצי וחינוכי
66	2.1 שירות פסיכולוגי ייעוצי (שפ"י)
67	2.2 שירות פסיכולוגי חינוכי (שפ"ח)
68	2.3 סוגיות בעבודת הפסיכולוגיה החינוכית ציבורית
	שער 5: מבחר מענים אחרים בקהילה
71	1. ער"ן (עזרה ראשונה נפשית) – קו חם
71	2. עלם – איתור, מניעה ומענה ראשוני
72	3. תוכנית "אל הנפש" – קרן ידידות טורונטו
73	4. הדספייס (Headspace)
73	5. נויגייט (Navigate)
74	6. עמיתים לנוער, החברה למתנ"סים
75	7. מרכז צ'רנה – מרכז יום פוסט-אשפוזי

76	8. בית דניאלה – מרכז יום שיקומי לנוער
77	סיכום והמלצות
81	עוד פרסומים של המכון בנושא
82	רשימת מקורות
88	נספח

רשימת לוחות

8	לוח 1: הגידול במספר התלמידים הזכאים לשירותי חינוך מיוחד בגלל קשיים נפשיים משמעותיים, לפי שלב חינוך, בשנים 2018-2022
9	לוח 2: הגידול בשיעור התלמידים הזכאים לשירותי חינוך מיוחד בגלל קשיים נפשיים משמעותיים, לפי קבוצת אוכלוסייה, בשנים 2018-2022
13	לוח 3: מבוטחי קופת חולים 'כללית' עד גיל 18, לפי מחוז
16	לוח 4: שירותי בריאות הנפש בקהילה לילדים ונוער של קופת חולים 'כללית', לפי מחוז
17	לוח 5: מבוטחי קופת חולים 'מכבי' עד גיל 18, לפי מחוז
19	לוח 6: שירותי בריאות הנפש בקהילה לילדים ובני נוער של קופת חולים 'מכבי', לפי מחוז
20	לוח 7: מבוטחי קופת חולים 'מאוחדת' עד גיל 18, לפי מחוז
21	לוח 8: שירותי בריאות הנפש בקהילה לילדים ובני נוער של קופת חולים 'מאוחדת' לפי מחוז
21	לוח 9: שיעור המבוטחים (בכל הגילים, ילדים ומבוגרים) בקופת חולים 'לאומית', לפי מחוז
22	לוח 10: שירותי בריאות הנפש בקהילה לילדים ונוער של קופת חולים 'לאומית', לפי מחוז
24	לוח 11: מרפאות ציבוריות ומרפאות רב-מקצועיות של קופות החולים הנותנות שירות לילדים ונוער, לפי מחוז
41	לוח 12: מיטות אשפוז יום בתקן במחלקות פסיכיאטריות לילדים ולנוער, לפי מחוז
44	לוח 13: מיטות אשפוז בתקן במחלקות פסיכיאטריות לילדים ולנוער, לפי מחוז
44	לוח 14: מיטות לאשפוז פסיכיאטרי בבתי החולים הפסיכיאטריים והכלליים בחלוקה לסוגי מאושפזים
64	לוח 15: מיפוי מענים חינוכיים לילדים בבריאות הנפש, לפי מחוז וסוג היישוב

רשימת תרשימים

8	תרשים 1: תלמידים הזכאים לשירותי חינוך מיוחד על רקע קשיים נפשיים משמעותיים (קוד 57), לפי שלב חינוך בשנים 2018-2022
12	תרשים 2: שירותי בריאות הנפש בקהילה
28	תרשים 3: מרפאות בריאות הנפש הציבוריות שיש בהן מענה לגיל הרך – פריסה ארצית
30	תרשים 4: מרפאות לבריאות הנפש הנותנות טיפול ייעודי בתחום הפרעות אכילה, לפי בעלות (משרד הבריאות וקופות החולים) – פריסה ארצית
40	תרשים 5: טיפול יום ואשפוז יום לילדים ולנוער בפריסה ארצית
50	תרשים 6: פריסת מרכזי טיפול לילדים ובני נוער נפגעי תקיפה מינית
52	תרשים 7: פריסת מרכזי הגנה לנפגעי ונפגעות פגיעה מינית ואליומות
54	תרשים 8: פריסת מרכזי סיוע לנפגעות ונפגעי פגיעה מינית

רשימת לוחות ותרשימים בנספח

88	לוח א-1: שירותי בריאות הנפש במרפאות הראשוניות (ליאזון) – קופת חולים 'כללית'
89	לוח א-2: פריסת מרפאות בריאות הנפש המספקות מענה לגיל הרך – מרפאות של קופת חולים 'כללית' או ספקים חיצוניים (מעודכן לאוקטובר 2022)
90	לוח א-3: היקף השירות במרפאות בריאות הנפש ציבוריות נבחרות
92	תרשים א-1: תוכנית לאומית בין-משרדית בבריאות הנפש לילדים ונוער – משרדי הבריאות, הרווחה והחינוך